

ОСТАВЕНИТЕ ДЕЦА: МЕЖДУ ТРУДОВАТА МИГРАЦИЯ, ИНСТИТУЦИОНАЛНИТЕ НОРМИ И РАЗШИРЕНОТО СЕМЕЙСТВО

Юни 2021

Доклад, изготвен от експерти на Програма РОМАКТ въз основа на проучване, проведено в периода ноември 2020 – януари 2021 г. в девет общини, участващи в РОМАКТ, България.

Съдържание

Списък с използвани съкращения	3
Резюме.....	4
Цели и методология на изследването.....	6
Актуален контекст	7
Нормативна и институционална рамка	8
Настойничество и попечителство - отговорности и правомощия	9
Закрила на дете в риск	13
Услуги и социално подпомагане за подкрепа на децата и семейството	14
Координация между институциите	16
Анализ на данните от изследването.....	19
Характер на явлениято оставени деца - актуален местен и национален контекст.....	19
Основни специфики на трудовата миграция и тенденции	19
Местни и национални (не)формални практики	24
Ефекти върху оставените деца и достъпът им до услуги.....	27
Обучение в училище и грижа и развитие в ранна детска възраст	27
Социално-емоционално състояние и поведение - комуникационни и поведенчески предизвикателства.....	28
Здравен статус.....	31
Сигурност и защита	32
Ефекти върху възрастните, които се грижат за оставените деца.....	35
Преразпределение на социалните роли	35
Компетенции и несигурност	36
Финансови затруднения	37
Закljučения и препоръки	39
По отношение на институциите	40
По отношение на родителите.....	41

Списък с използвани съкращения

АСП - Агенция за социално подпомагане

ДАЗД - Държавна агенция за закрила на детето

ДСП - Дирекция "Социално подпомагане"

ЕС - Европейски съюз

ЗБЛД - Закон за българските лични документи

ЗДИ - Закон за достъп до информация

ЗЗ - Закон за здравето

ЗЗД - Закон за закрила на детето

ЗЗЛД - Закон за защита на личните данни

ЗПУО – Закон за предучилищно и училищно образование

ЗСП - Закон за социално подпомагане

ЗСПД - Закон за семейните помощи за деца

ЗСУ - Закон за социални услуги

МВР - Министерство на вътрешните работи

МЗ - Министерство на здравеопазването

МОН - Министерство на образованието и науката

МТСП - Министерство на труда и социалната политика

НТЛД - Националната телефонна линия за деца

СК - Семейен кодекс

Резюме

Много български родители, които отсъстват от своите домове, най-често поради по-кратка или по-дълга трудова миграция, оставят своите деца в страната на грижите на други възрастни или включват децата в махаловидна (пендулна) миграция. Явлението е широко разпространено в цялата страна и се наблюдава сред всички общности, без значение на социалния и икономическия статус или на етническия произход. Икономическите ползи, които това явление носи за страната, сякаш засенчват проблема с „оставените“ деца и стотици деца, включително ромски, в цялата страна са силно засегнати от него.

Оставените от родители-емигранти деца не се считат за деца в риск, защото правната рамка не ги разглежда като изоставени деца, въпреки че широк спектър от техните нужди обикновено остават непосредствени. За да очертаем проблемите на оставените деца, в периода ноември 2020 – януари 2021 г., експерти на РОМАКТ проведоха проучване в девет от общините, в които се провежда програмата в България.

Теренното изследване и прегледът на съществуващите публикации по темата недвусмислено показват, че отсъствието на родителите оказва значително влияние върху нормалния и здравословен растеж на децата. Макар и в масовия случай родителите да осигуряват на децата заместваща грижа от друг възрастен и приемлив редовен онлайн контакт с тях, докато са в чужбина, ежедневно им отсъствие от непосредствената социална и физическа среда на детето, предполага понякога негативни последици като отпадане от училище и употреба на наркотици. Има деца, които показват физически ефекти като повишена телесна температура за кратък период след напускането на родителите и което е по-важно - социална изолация, агресия и конфликти с връстниците. Друг негативен ефект за много деца е задълбочаването на бедността при тях, поради неуредено настойничество/попечителство, което възпрепятства полагащите за тях грижи възрастни да получават социални и детски помощи.

Докладът констатира също липсата на комуникация и взаимодействие между съответните публични структури и на систематизирани проучвания за предоставяне на данни за оставените деца. Освен това, няма ясна и разбираема процедура, по която родителите да уредят настойничеството на децата си, като изберат лице (например близък роднина). Държавните служители не са подготвени да посрещнат нуждите на оставените деца, техните родители или на хората, на които е възложено да се грижат за децата.

Докладът съдържа и редица конкретни препоръки към различни заинтересовани страни - родители, настойници и съответни институции - с цел минимизиране на негативните последици за оставените деца. Той подчертава необходимостта от разработване на интегрирана информационна система и интегрирани услуги за оставените деца, както и от подобряване на разпоредбите за предоставяне на държавно и общинско финансиране. Докладът също така призовава за по-ясен ангажимент от страна на общинските детски комисии за задоволяване на нуждите и гарантиране на правата на оставените деца, за разработване на по-опростен механизъм, позволяващ на родителите да назначат настойник на децата си преди да напуснат страната и следователно да осигурят възможно най-доброто представяне на интересите на децата си.

Цели и методология на изследването

Феноменът *оставени деца* е идентифициран на местно ниво в хода на провеждането на дейностите в общините, участващи в Програма РОМАКТ. Преследвайки целите на програмата за подкрепа на местните власти да се справят по-добре със социалното приобщаване на уязвимите групи, екипът на РОМАКТ счита за уместно да се обърне допълнително внимание на този въпрос, с оглед идентифициране на решения и потенциални инструменти за изграждане на капацитет, които ще подобрят ситуацията на местно ниво в тази област.

Целта на настоящия доклад е да обобщи настоящата ситуация по отношение на проблемите на *оставените деца* (с родители, установили се трайно извън страната), да опише механизмите за предоставяне на интегрирани услуги за деца в риск и да изведе заключения, препоръки и насоки за родители и други възрастни, полагащи грижи за оставени деца, както и за съответните институции, отговорни за социалната закрила на децата.

Основната пречка пред изследването на този социален феномен е липсата на информация на всички нива. Подадохме искане до Министерството на образованието и науката по Закона за достъп до информация за данни за броя на децата в образователната система, чиито родители работят в чужбина, но такива не бяха предоставени. Обосновахме искането си с това, че училищата и детските градини ежегодно попълват Работна карта за събиране на информация за образователното ниво и заетостта на семейството на всеки ученик и дете, включително на възрастни, които се грижат за деца, чиито родители работят в чужбина или в друг град. В отговора си Министерството посочва, че попълването на информация за семействата на деца в съответния документ е доброволно и не всички институции от образователната система са длъжни да събират и предоставят такава информация чрез тази работна карта. Например, не се събира информация за ученици от специални училища, училища в местата за лишаване от свобода, за ученици във вечерно, задочно, самостоятелно и дистанционно обучение и др.

Друга причина за отказа от предоставяне на тази информация и посочена от МОН, е свързана с Регламент (ЕС) 2016/679 (Общ регламент относно защитата на данните), както и със ЗЗЛД. На тяхно основание МОН (чрез Център за информационно осигуряване на образованието) не предоставят на външни заявители данни за семействата на децата и учениците.

По време на провеждането на дълбочинни интервюта, експертите споделиха, че информация за оставените деца не се събира и не се систематизира. Оказва се, че на практика никоя институция (освен частично МОН), не разполага с данни за техния брой.

По тази причина и за целта на настоящия доклад, изследователският екип изработи и приложи методология, включваща следните инструменти и подходи:

- Проучени бяха съществуващи изследвания и публикации, касаещи оставените деца или децата, които мигрират сезонно с родителите си;
- Проведени са четири (4) фокус-групови дискусии с представители на местни общности от Ракитово, Белоградчик, Ценово и Бяла Слатина, в които се включиха общо 27 участници;
- Проведени са 18 дълбочинни интервюта с общински експерти, социални работници, здравни и образователни медиатори, местни активисти, независими експерти, педагози, директори на училища и неформални настойници от общините Пещера, Белоградчик, Гурково, Ракитово, Луковит, Ценово, Бяла Слатина, Борован и Кнежа

Проучването включва само общини, участващи в програмата ROMACT, с малки и средни градове, в които съществуването на проблема с изоставените деца е установено в хода на изпълнението на дейностите по Програмата.

За всяка категория респонденти, както и за фокус груповите дискусии, бяха изработени въпросници, касаещи техните нагласи, опит и впечатления от поверяването на грижата на деца от техните родители на близки и роднини, поради трудова миграция.

Проучването беше проведено в периода ноември 2020 – януари 2021 г в 9 РОМАКТ общини в България.

Актуален контекст

Дефиниция за “оставено дете” или “дете, чиито родители живеят и работят в чужбина”, или друга дефиниция, която да категоризира спецификата на състоянието и нуждите на децата, оставени в страната от родителите си, които живеят или работят в чужбина, не съществува в българското законодателство. Терминологията липсва и в основните национални документи, касаещи миграцията по принцип или свързани по някакъв начин с политиките за децата.

В публикациите си на английски език¹ УНИЦЕФ използва термина “children left behind²”. Това се отнася за деца, които се отглеждат в държавата, в която са родени и чиито родители са ги оставили под чужди грижи, за да заминат на работа в чужбина. През 2014 г. УНИЦЕФ - България издаде доклад “Ефекти върху децата, оставени от родители, които живеят и работят в чужбина”³, където се използва терминът “деца с родители в чужбина” и “деца, оставени от родителите, които живеят и работят в чужбина”. **За целите на настоящата публикация, ние ще използваме термина “оставени деца”. По време на фокус групите и дълбочинните**

¹ <https://www.unicef.org/media/83581/file/Children-Left-Behind.pdf>

² б.а. в превод - “изоставени деца”. Има се предвид деца, чиито родители живеят или работят в чужбина.

³ <https://www.unicef.org/bulgaria/media/2896/file/BGR-children-left-behind-report.pdf.pdf>

интервюта е ползван и терминът “деца с родители извън страната”, като се имаше предвид родители, които работят или живеят извън страната трайно.

Както вече стана ясно, няма официална статистика за броя на оставените деца в България. Единственият опит за прогнозиране на по-точни данни е аргументиран в доклада на УНИЦЕФ, посочен по-горе. Според него, по времето на публикуването на доклада, между 20% и 25% от децата в България са с един или двама родители, които живеят или работят в чужбина, като при ромите показателят е по-висок и е над 37%. Има вероятност показателите да са повишени значително, тъй като изследването на УНИЦЕФ е публикувано през 2014 г., като са използвани по-стари данни. Така или иначе, други данни не съществуват и за момента се приема, че **всяко четвърто или пето дете в България е оставено от родителите си, които живеят или работят в чужбина**. Участниците във фокус групите и интервюираните лица споделят, че от почти *всяка къща* (домакинство) от тяхното населено място има поне един човек в чужбина.

В контекста на благосъстоянието на децата, липсата на единия родител е значителен проблем, а липсата на двамата родители е много значителен проблем. Значимостта произтича от потенциалния риск за детето. Регулаторната рамка в България не успява да обхване адекватно понятието „потенциален риск“ и се опитва да се справи с проблема за риска в абсолютни стойности. Българският закон за закрила на детето признава риска, произтичащ от отсъствието на родителите, само при 2 обстоятелства:

- (1) При пълна липса на родителите (вероятно поради смърт)
- (2) При трайно лишаване от родителска грижа

Тъй като рамката за закрила на детето има тенденция да абсолютизира, това означава, че сред практикуващите има липса на чувствителност към *възникващите проблеми* и липса на готовност за справяне с нарастването на *потенциалния риск*.

Нормативна и институционална рамка

Прегледът на настоящите политики за закрила на детето и предоставянето на социални услуги е направен с цел да се проучат формалните възможности за закрила на детето, вкл. гарантиране на достъп до образование, здравеопазване, социално и емоционално развитие и защита на живота му в отсъствието на неговите родители по смисъла на Семейния Кодекс. Проучени са и възможностите за оправомощаване на пълнолетни роднини и близки, които да изпълняват част от родителските функции - да представляват детето пред институции, да се грижат за психосоматичното му здраве, да осигурят присъствието му в образователния процес и др. Проучена е нормативната уредба за оценка на годността на близки и роднини

за изпълняване на родителски грижи, съответно и наличните социални услуги за подкрепа и повишаване на капацитета на близките и роднините, полагащи грижа за малолетно или непълнолетно дете, поверено им от неговите родители.

Настойничество и попечителство - отговорности и правомощия

Правната рамка в България не предвижда възможност родители да прехвърлят родителските си права на друг възрастен в случаите, когато временно или трайно отсъстват от дома си и не могат да обгрижват и възпитават директно детето/децата си.

Семейният Кодекс урежда отношенията, основани на брак, родство и осиновяване, както и настойничеството и попечителството и промоцира принципа за особена закрила на децата.

Единствената възможност за *оправомощаване*⁴ на близки и роднини за отглеждане на дете е чрез процедурата за настойничество (за малолетни) или попечителство (за непълнолетни), уредена в Семейния Кодекс. В СК ясно са посочени условията за учредяване на настойничество или попечителство⁵, като не са отразени обстоятелства, които се отнасят до оставени деца от техните родители, които са сезонно или трайно трудово заети извън страната.

В СК ясно са очертани и отговорностите на родителя/настойника/попечителя по отношение на грижите, възпитанието и надзора на детето⁶. В изпълнение на СК, във всяка община функционира орган по настойничество и попечителство, който е кметът на общината или определено от него длъжностно лице⁷. Органът по настойничество и по попечителство съдейства на настойника и на попечителя при изпълнение на техните задължения. Съдействие оказва и Дирекция Социално подпомагане (ДСП), в съответствие със Закона за закрила на детето (ЗЗД).

В Закона за закрила на детето са изредени основанията за настаняване на дете извън семейството като мярка за закрила след изчерпване на всички възможности за закрила в семейството или когато се налага спешното му извеждане⁸. Най-общо, дете се настанява

⁴ Този термин се използва единствено в ЗПУО в чл. 204 в контекста на налагане на санкции по чл. 199 - "В процедурата по налагане на санкция малолетният ученик се представлява от родителя си или от оправомощено от родителя лице". Други формални възможности за оправомощаване на друго лице от родител по отношение на образованието на детето му няма, извън процедурата за настойничество или попечителство, описана в СК

⁵ чл. 153, ал. 1, СК

⁶ чл. 125, СК

⁷ Чл.154 от СК

⁸ Чл.25 от Закон за Закрила на Детето

извън семейството, когато се установи, че неговите родители са починали или лишени от родителски права; когато родители, настойници или попечители, без основателна причина, трайно не полагат грижи за детето или се намират в трайна невъзможност да го отглеждат; или когато детето е жертва на насилие в семейството, съществува сериозна опасност от увреждане на неговото физическо, психическо, нравствено, интелектуално и социално развитие.

Процедурата за настаняване извън семейството предвижда настаняване на дете в семейство на роднини и близки⁹, но тя винаги се осъществява от съда или до произнасянето на съда по административен начин от социалните служби, защото се осъществява като мярка за закрила на дете в риск. На практика, случаите на деца, оставени от родители-мигранти на грижите на близки и роднини, не се разглеждат като деца в риск, очевидно защото мнозинството от родителите, въпреки че са извън дома им, продължават да полагат грижа за децата си, макар и от дистанция – изпращат им пари, поддържат комуникация всекидневно, опитват се да ги превъзпитат и контролират, поддържат контакт с учителите им и др.

Три въпроса могат да бъдат подчертани по отношение на този процес: неговата бюрократична сложност, забавянията и финансовите им последици за семейството и потенциалната опасност, произтичаща от правната оценка на обстоятелствата, свързани с искането за настойничество.

Семейният кодекс всъщност не предвижда делегиране на родителска отговорност, независимо дали искането се прави от лице с родителска отговорност или чрез официално искане от друго лице до компетентен орган¹⁰). По-скоро настойничеството се предоставя от компетентния орган и това обикновено се случва, когато а) има увреждане, нанесено на детето от родителите (родителите); б) има съмнение относно родителския капацитет (напр. продължително заболяване, пристрастяване); в) един или двамата родители умират.

На тази основа по закон не е възможно родителите да искат формализиране на временни грижи, включващи други членове на семейството или приятели, докато те отсъстват поради заетост в чужбина. Това означава, че при обстоятелства, при които съдът се включва в случаи на оставени деца (или такива, чиито родители смятат да ги оставят), родителите са в положение на уязвимост или наистина в опасност.

Някои коментатори предполагат, че съществува противоречие между Семейния кодекс и Закона за закрила на детето. Член 26 от този акт има следния текст:

⁹ Чл. 26 от Закон за закрила на детето

¹⁰ <http://ceflonline.net/wp-content/uploads/Bulgaria-Parental-Responsibilities.pdf>, page 32

„(1) Настаняването на дете в семейство на роднини или приятели, както и настаняването на дете за отглеждане в приемно семейство или специализирано заведение се извършва от съда. До произнасяне на съда общинската служба за социално подпомагане осигурява временно настаняване по административен ред.

(2) Искането за прилагане на мерки по ал. 1 се подава в съда от общинската служба за социално подпомагане, от прокурора или родителя ”.

Няма обаче противоречие. Родителят може да поиска от съда да приложи мерки за настаняване, но няма конкретен механизъм, който да позволява на родителите да делегират ролята на настойничество, дори в случай на смъртта им (въпреки че могат да изразят желанията си с волята си).

Обикновено едно *оставено дете* може да бъде насочено към социални услуги (чрез закрила на детето) поради една от двете причини - финансови проблеми на въззрастния, на когото е поверено детето или предизвикателно поведение на детето. В много случаи заминаващите в чужбина родители предоставят нотариално заверено пълномощно на въззрастния, на когото поверяват детето/децата си, но за да поставят отношенията между закрилата на детето и въззрастният, който се грижи за детето, на по-съществена основа, службата за закрила на детето ще се обърне към съда и ще поиска грижещият се за детето/децата да получи пълно настойничество/попечителство. То почти винаги се дава, което означава, че детето е по-цялостно защитено.

Това, обаче, може да създаде опасност за родителите. Ако трябва да се разбира, че настойническото споразумение е временно, трябва да се уточни неговата продължителност, което означава, че родителите трябва да определят дата за завръщането си в България. При някои обстоятелства връщането може да бъде трудно. Големите строителни проекти могат да бъдат претоварени, а сезонните селскостопански работи продължават толкова дълго, колкото е необходимо. Пътните разходи често могат да бъдат платени от работодателите (чрез техните агенти за наемане), но тези разходи може да не бъдат възстановени, ако служителите напуснат преждевременно.

В случаите на настаняване в семейство на роднини или близки по реда на ЗЗД се взема съгласието на лицето, при което ще бъде настанено детето, и се проучва неговата годност.

Семействата на роднини или близки се подкрепят чрез социални услуги, включващи оценяване на кандидати за приемни семейства, обучение, взаимно адаптиране, подкрепа и наблюдение на отглеждането на детето. Социалните услуги се предоставят от общините и от доставчиците на социални услуги, лицензирани по реда на Закона за социалните услуги (ЗСУ). Социални услуги се предоставят от Дирекция "Социално подпомагане" (ДСП) по настоящия

адрес на семейството само в случаите, когато общината не предоставя социални услуги, които включват тези дейности, и когато няма лицензирани доставчици, които предоставят такива социални услуги¹¹.

За деца, настанени за отглеждане при роднини и близки, дирекция социално подпомагане може да отпуска месечни помощи¹². Може да се предоставя и еднократна помощ четири пъти годишно, която се отпуска, за да посрещне определена нужда, възникнала извънредно и необвързана с издръжката на детето, отглеждано от близки и роднини¹³.

Законът за предучилищно и училищно образование (ЗПУО) ясно регламентира участниците в образователния процес: *децата, учениците, учителите, директорите и другите педагогически специалисти, както и родителите*. ЗПУО ясно дефинира и ролята на родителят при избора на формата на предучилищна подготовка и в последствие при избора на училището, където детето да започне своето училищно образование.

Законът за здравето (ЗЗ) формулира начина на получаване на информирано съгласие за осъществяването на медицинските дейности – най-общо те се осъществяват след изразено информирано съгласие от родителя или настойника/попечителя на малолетния/непълнолетния пациент¹⁴. Законът за здравето регламентира и отговорността на родителя/настойника/попечителя при провеждането на задължителните имунизации¹⁵.

Законът за българските лични документи (ЗБЛД) регламентира отговорността на родителите и настойниците по отношение на придобиването и съхранението личните документи на малолетните лица. По отношение на издаването на личните документи на непълнолетните лица, ЗБЛД изисква заявлението за издаване на лична карта да се подава лично от непълнолетното лице, в присъствието на родител, настойник или попечител, който полага подпис в заявлението. Личната карта на непълнолетни лица се получава от родител, настойник или попечител, а по изключение – от упълномощено лице, след представяне на нотариално заверено изрично пълномощно или от лице, чиито данни са посочени от родител, настойник или попечител пред длъжностното лице в заявлението при подаването му¹⁶.

¹¹ чл. 34а, ал. 4, ЗЗД

¹² В чл. 49 на Правилник за прилагане на ЗЗД подробно е разписана методиката за изчисление на месечната помощ.

¹³ чл. 48 от Правилник за прилагане на ЗЗД

¹⁴ чл. 87, ЗЗ

¹⁵ чл. 209, ЗЗ

¹⁶ Това единствената възможност родителят да бъде представляван от упълномощено лице (ЗБЛД) в контекста на сигурността на детето и взаимодействието му със службите на МВР.

Закрила на дете в риск

В законовите и подзаконовите нормативни документи не е налице термин “оставени деца” или “деца с родители извън страната”. Не е налице и нормативен текст, който да ги третира като “деца в риск”, от който да следват конкретни институционални действия по отношение на тяхната закрила и подкрепа на полагащите грижа за тях.

Според българското законодателство “Дете в риск” е дете:

- чиито родители са починали, неизвестни, лишени от родителски права или чиито родителски права са ограничени, или детето е останало без тяхната грижа;
- което е жертва на злоупотреба, насилие, експлоатация или всякакво друго нехуманно или унижително отношение или наказание в или извън семейството му;
- за което съществува опасност от увреждане на неговото физическо, психическо, нравствено, интелектуално и социално развитие;
- за което съществува риск от отпадане от училище или което е отпаднало от училище.

Законът за закрила на детето също така споменава изрично децата „с изявен талант“ (надарени деца), за да се признае тяхната уязвимост.

Дефиницията в Закона за предучилищно и училищно образование (ЗПУО) за “дете и ученик в риск” е заимствана от Закона за закрила на детето (ЗЗД), с изключение на ключов критерий по отношение на образованието - “дете, за което съществува риск от отпадане от училище или което е отпаднало от училище”. Този критерий не присъства в частта на ЗПУО, където се дефинира “дете и ученик в риск”.

По Механизма за съвместна работа на институциите по обхващане и включване в образователната система на деца и ученици в задължителна предучилищна и училищна възраст (Механизма за обхват) се предвижда *„прилагане на процедурите по предоставяне в натура на отпуснатите семейни и социални помощи в съответствие с индивидуалните потребности на децата и учениците, както и подобряване на координацията при налагане на санкции спрямо родителите, настойниците/попечителите или лицата, които полагат грижи за детето, при неизпълнение на задълженията им по ЗЗД и ЗПУО“*. Участници в екипите по Механизма за обхват споделят, че събират информация за ученици извън страната, която въвеждат в Информационната система за реализация на механизма¹⁷ (ИСРМ). Механизмът за обхват вмениява задължения на кметовете на общини *„да запознават чрез подходящи начини и форми родителите на деца в задължителна за образование възраст с техните законови задължения за записване на децата в*

¹⁷ ИСРМ осигурява среда за обмен на информация и координация между ангажираните лица и институции по Механизма за обхват

образование у нас или в чужбина и задължения за регистрация по Закона за гражданската регистрация при промяна на настоящия си адрес в страната“.¹⁸

В също време, от проведените разговори с участници в екипите по Механизма за обхват става ясно, че в индивидуалните анкетни карти те събират информация и за намиращи се в страната деца и ученици, за които се грижат близки или роднини, понеже родителите им са извън страната. По думите на участници в екипите за обхват тази информация не се въвежда в ИСРМ, съответно не се ползва от различните институции по предназначение.

Услуги и социално подпомагане за подкрепа на децата и семейството

Законът за семейните помощи за деца (ЗСПД) урежда условията за придобиване правото на семейни помощи при отглеждане на деца, формите и реда за тяхното предоставяне, като се подчертава, че семейните помощи са средства в пари и/или в натура, които подпомагат отглеждането на децата в семейна среда от родителите или от лицата, полагащи грижи за тях. Едно от условията за получаване на месечни помощи за дете до завършване на средно образование е то да не е настанено за отглеждане извън семейството, по чл. 26 от ЗЗД¹⁹, като задължително условие е то да живее в страната.

Ако родителите на детето са извън страната и няма законен настойник/попечител, на практика няма кой да заяви от негово име нуждата му от социална помощ, социално подпомагане или социална услуга.

Според ЗСУ *“всяко дете има право на социални услуги, съобразени с неговите най-добри интереси, възраст, физическо, здравно и психическо състояние, степен на развитие и индивидуални потребности”*²⁰, като услугите за разделени на *“общодостъпни”* и *“специализирани”*. *Общодостъпни услуги са “информирание, консултиране и обучение за реализиране на социални права и за развиване на умения, които се предоставят за срок, не по-дълъг от два месеца”*. *Специализирани услуги се предоставят при “настъпването на определен риск за живота, здравето, качеството на живот или развитието на лицето; необходимост да бъде удовлетворена специфична потребност на определена група лица”*. В зависимост от основните групи дейности видовете социални услуги биват: *“информирание и консултиране; застъпничество и посредничество; общностна работа; терапия и рехабилитация; обучение за придобиване на умения; подкрепа за придобиване на трудови умения; дневна грижа; резидентна грижа; осигуряване на подслон;*

¹⁸ Член 5 , ал.4, т.7, Постановление №100/8 юни 2018 г. за създаване и функциониране на Механизъм за съвместна работа на институциите по обхващане, включване и предотваряване на отпадането от образователната система на деца и ученици от задължителна предучилищна и училищна възраст

¹⁹ чл. 7, ал. 1, . т. 1

²⁰ чл. 7, ал. 2 от ЗСУ

асистентска подкрепа”²¹. В зависимост от специфичните нужди на потребителите социалните услуги могат да са за: *всички деца; деца в риск по смисъла на ЗЗД; родители, осиновители, лица, полагащи грижа за деца, кандидати за осиновители и кандидати за приемни семейства и др.*²²

При предоставянето на социални услуги се извършват и дейности за **подкрепа на семействата и близките на потребителите**. Според Закона за социалните услуги (ЗСУ) **само** Дирекция Социално Подпомагане (ДСП) извършва насочване за ползване на социални услуги *“от деца, родители, семейства и лица, които полагат грижи за деца, в случаите, когато услугите се предоставят като мярка за закрила на детето по реда на ЗЗД”*. Насочването от ДСП за ползване на специализирани социални услуги, финансирани от държавния бюджет, се извършва по желание на лицето, което то може да заяви в дирекцията по настоящия му адрес устно - на място или по телефон, или писмено, включително по електронен път²³. Социалните услуги се предоставят както в специализирани институции, така и в общността, вкл. в домашна среда.

Приемането на нов Закон за социалните услуги през март 2019 г. предвижда и позволява развитието на така наречените „общодостъпни услуги“. За първи път в социалната сфера се предвижда развитие на услуги и подкрепа за деца и родители извън режима на мерките за закрила, които се налагат само при признаване на значителен риск за детето. Преди това всички деца трябваше да бъдат насочени към конкретни социални услуги в контекста на закрилата на детето.

По силата на Закона за социалните услуги (ЗСУ) областните управители са задължени да подпомагат координацията и сътрудничеството между общините на територията на областта при оценката на потребностите от социални услуги, планирането и предоставянето на социални услуги на областно ниво, както и взаимодействието между общините на територията на областта и териториалните звена на държавни органи.

Общинските съвети определят общинската политика в областта на социалните услуги в съответствие с установените потребности на общинско ниво и приоритетите на държавната политика. Кметовете на общини: провеждат общинската политика в областта на социалните услуги в съответствие с решенията на общинския съвет; **извършват анализ на потребностите от социални услуги в общината**; управляват предоставянето на социалните услуги на

²¹ чл. 15 от ЗСУ

²² чл. 14, ал. 2 от ЗСУ

²³ чл. 3, ал. 1 от Правилника за прилагане на ЗСУ

територията на общината, които се финансират със средства от държавния и общинския бюджет и др.

Общинската политика в областта на социалните услуги се осъществява в сътрудничество с териториални структури на Министерството на труда и социалната политика (МТСП), Министерство на здравеопазването (МЗ), Министерство на образованието и науката (МОН), Министерство на вътрешните работи (МВР) и други държавни органи.²⁴

Общините могат да делегират управлението на услугите на други органи, които трябва да бъдат регистрирани, за да действат в обществена полза. Това се основава на процес на обществени поръчки и договорите продължават за определен брой години. Само местната власт обаче има право да поиска създаването на услуга, която да бъде финансирана от държавата.

През 2017 г. Центърът за закрила на детето за Югоизточна Европа публикува поредица от доклади за всяка страна по темата за контрол на качеството. Докладът за България споменава системно неотчитане на качеството на резултатите за клиентите на социални услуги или тяхното въздействие върху реалния живот на децата и семействата. Също така, липсва смислено участие на деца и семейства в процеса, въпреки че регулаторните системи намекват за процеса. Акцентът е върху спазването на процедурите и натрупването на статистика за използването на услугите. Това е в съответствие със съдържанието на доклад на Европейската Комисия, изготвен през 2017 г. - „Характеристики и резултати на публичната администрация в ЕС28: България“, който се позовава на доминирането на „процедурната логика“.

Естественият извод в този случай е, че процедурната ригидност на системата влияе отрицателно върху нейната чувствителност към възникващи проблемни въпроси като явленията на отсъстващи родители и оставени деца.

Координация между институциите

По силата на подписаното през 2010 г. „Споразумение за сътрудничество и координиране на работата на териториалните структури на органите за закрила на детето при случаи на деца, жертви на насилие или в риск от насилие и при кризисна интервенция“ органите за закрила на детето на национално и местно ниво са ангажирани с прилагането на Координационния механизъм за взаимодействие при работа в случаи на деца, жертви на насилие или в риск от

²⁴ В Раздел II на ЗСУ са описани отговорностите и правомощията на местните власти по отношение на разкриването, закриването и поддържането на социални услуги

насилие и за взаимодействие при кризисна интервенция (за краткост наричан Координационен механизъм). Държавната Агенция за Зкрила на Детето (ДАЗД) в партньорство с Винистерството на вътрешните работи (МВР), Агенцията за социално подпомагане (АСП) и Областните администрации ежегодно извършва мониторинг на прилагането на Координационния механизъм.

За осигуряване на защита на дете в риск, Дирекция Социално Подпомагане (ДСП) създава мултидисциплинарен екип по Координационния механизъм, членовете на който работят заедно до приключване на случая и който разработва план за действие за защита на детето или за предотвратяване на насилието. Водещ на екипа е социалният работник, определен от директора на ДСП. В екипа задължително участват представител на районното управление на МВР (районен инспектор, инспектор от детска педагогическа стая или оперативен работник), на районната прокуратура и представител на общината. По преценка на водещия на екипа се канят за участие представител на регионалната здравна инспекция, личният лекар на детето или представител на болницата, откъдето е постъпил сигнал по случая, представител на регионалното управление по образованието и на училището, детската градина или друга образователна институция и представител на доставчика на финансираната от държавния бюджет социална услуга, която детето би трябвало да ползва. Кметът на общината подпомага координацията на дейността на мултидисциплинарния екип.

Източник: ДАЗД

В рамките на ЗЗД към всяка община е създадена Комисия за детето с консултативни и координационни функции, в която участват представители на общинската администрация, областната дирекция на МВР, регионалното управление на образованието, регионалната здравна инспекция, ДСП, местната комисия за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните, както и на юридическите лица с нестопанска цел и други, които осъществяват дейности по закрила на детето. Председател на комисията е кметът на общината или оправомощено от него длъжностно лице. Комисията е обединяващо и координиращо звено на политиките за всички деца на територията на общината и формира и осигурява осъществяването на местната политика по закрила на детето. **Комисията разработва общинската програма за закрила на детето съобразно потребностите на децата и техните семейства в съответната община.** Осъществява сътрудничество, координация и подпомага обмена на информация между компетентните органи и юридическите лица при осъществяване на дейностите по закрилата на детето на общинско ниво. Комисията за детето провежда редовни заседания най-малко веднъж на два месеца.

Признава се обаче, че поддържането на приемственост в конфигурацията на детската комисия е трудно, поради нивото на текучество сред тези лица, които действат като „алтернативни членове“. Естествено, това застрашава изпълнимостта и последователността на дейностите на комисията.

Министерски съвет всяка година приема Национална програма за закрила на детето, предложена от Министъра на труда и социалната политика и Председателя на ДАЗД. Националната програма регламентира задълженията на всички държавни институции в изпълнение на дейностите за осигуряване и спазване на правата на децата в Република България в съответствие с техния най-добър интерес.

В ДАЗД е налична Националната телефонна линия за деца (НТЛД), която работи денонощно. Най-често там се получават сигнали за дете в риск, оказва се психологическа консултация на дете, родител или полагащ грижа за дете. Също така, дават се насоки и информация за административни процедури и правила по отношение на правата на детето.

„Националната телефонна линия за деца е добър инструмент с високо доверието, което е от значение. Когато получим сигнал за дете в риск, ние го препращаме към ДСП, а те реагират в рамките на 24 часа. Ние проследяваме и получаваме отчет за извършена работа по сигналите и следим за развитието на случая.“ (Експерт, ДАЗД)

Според уебсайта си Националната Мрежа за Деца е „съюз на организации и поддръжници на гражданското общество, работещи с и за децата и семействата в цялата страна²⁵“. С подкрепата на голям екип от експерти, организацията съставя изчерпателни годишни доклади („отчети“), оценяващи дали „правителството и администрацията са изпълнили своите ангажименти към децата през последната година“. Има раздели за хуманно отношение към децата, защита на децата от всички форми на насилие, ранно детско развитие, детско здравеопазване, образование, семейна среда и алтернативни грижи, правосъдие за децата и детско участие. Въпреки всеобхватния преглед на извършеното от правителството, забележително е отсъствието на въпроса за *оставените деца*. Поради липсата на конкретни данни е много трудно да се изгради казус по темата или въпросът да се структурира и постави на различни нива.

Анализ на данните от изследването

Характер на явлението оставени деца - актуален местен и национален контекст

Основни специфики на трудовата миграция и тенденции

След приемането на България в ЕС, последвано от отварянето на границите, процесите на глобализация във всички сфери на живота дадоха възможност на гражданите да търсят по-добър живот, или поне по-добри доходи извън пределите на страната. Ако до преди 2007 г. основни дестинации бяха Гърция, Италия и Германия, то след тази дата на практика няма ограничение. Все пак Гърция, Италия, Германия, Холандия, Франция, Испания, Чехия и Белгия са сред водещите дестинации. В някои случаи привлекателен е не само трудовия пазар, но и гъвкавата социална система, предоставяща ако не друго – поне известна сигурност по отношение на минималния доход.

По време на предприсъединителния период и седем години след присъединяването на България към ЕС трудовата миграция не е била толкова силно характерна за малките населени места, както след 2014 г., когато българските и румънските граждани получиха

²⁵ <https://nmd.bg/en/>

право да работят свободно в целия ЕС, без разрешителен режим²⁶. Поради това първите години от членството на България в ЕС трудовата миграция е била сезонна, като основно мъжът или жената от семейството са заминавали на гурбет (в зависимост от страната и съответната сфера на заетост – земеделие, фабрики, болногледачи, комунални услуги и др.). През последните няколко години налице е тенденция да се изнасят и цели семейства с децата, но все още това не е масово явление, тъй като семействата изясняват желание да продължат живота си в България.

“В нашия край ромите взимат децата си, защото няма при кого да ги оставят. Докато при българите има добри условия при бабата и дядото. След като ги взимат ромските родители, те се интегрират успешно във всички системи там - записват децата на училище, получават детски надбавки. Разбира се, преди това проучват съответната държава добре и получават информация от свои близки как да се подготвят. Друго е, различно е от тука и те го оценяват. Държат се по различен начин с тях. Държат ги отговорни като родители, но и ги подкрепя държавата - да си намерят работа, да се учат. Аз виждам промяна у хората, които излизат в чужбина. Свикват с правилата”.
(учител от Ценово)

Различията в равнищата на икономическото развитие и икономическото благосъстояние на отделните общности, региони и страни неизбежно кореспондират с различията на други характеристики, определящи качеството на живота – система на образование, здравеопазване, социална сигурност, институционален и правен ред, доходи и условия на труд, неравновесие в заплащането, различия в социалното и демографско развитие, дискриминационно отношение и т.н. Проведените разговори в рамките на това проучване показват, че тези преобладаващо социални фактори оказват влияние при формирането на миграционните нагласи и правят решението за заминаване в чужбина сравнително лесно, макар и не особено желано. Липсата на каквато и да е възможност за заетост и доходи в България обуславят поемането на риск и заминаването за чужбина и оставянето на деца при роднини.

“Ако аз изкарвам 700-800 лева тука в Белоградчик, и ако жена ми изкарва толкова, изобщо няма да ходя да се мъча цял ден превит над ягоди или гъби, и да съм далече от децата си. Тук няма къде да работя, няма как даже елементарни неща да им набавям - храна, дрехи, за училище - ако си стоя тук. Като отида в Англия с жена ми за три месеца се връщаме с десет хиляди лева и следващите 4-5-6 месеца сме добре. И за училище има, и за дрехи, и за храна, и за ремонт някакъв”. (Мъж на 27 години от Белоградчик).

²⁶ Договорите на България и Румъния за присъединяване към ЕС даваха право на старите 15 държави членки да наложат ограничения за срок от не повече от 7 години пред достъпа на гражданите на двете страни до трудовите им пазари, съответно до социалните, здравните, образователни и др. държавни системи.

„Районът ни е селскостопански. Преди ходехме на копан и имаше определен период от годината, когато хората бяха изцяло заети с тази дейност. Правехме списъци, организирахме се и работихме. Но в днешно време всичко е механизирано. Почти не се търсят и наемат хора за тази работа. Машината извършва всичко. Закри се и промишлеността в годините на прехода. Хората в началото изпитват страх да излязат в чужбина, но недоимъка ги принуди и те се осмелиха, за да изкарат насъщния за децата си и семействата си“. (Мъж, Долна Студена)

Повече от десетилетие единствената алтернатива за по-добър доход при голяма част от уязвимите общности в страната е работата в чужбина.

“Всеки е тръгнал да робува по чуждите държави заради децата си, защото тук няма работа и не може да осигури нормален живот на близките си. Ако тук има възможност за работа, с която да се живее що-годе нормално - да се покриват разходите, децата да не бъдат лишени от базовите неща, никой няма да остави родното си място, а още по-малко децата си. Но тук доходите са нищожни - с парите от заплата не може да се изкара месеца“. (Жена от Кнежа)

Обикновено родителите оставят децата за отглеждане при роднини, защото нямат достатъчно яснота и информация как могат да си отглеждат децата докато работят. Често предпочитат да не ги водят със себе си, защото допускат, че няма да могат да им осигурят необходимите условия за живот и няма да има кой да се грижи за тях, докато те са на работа. Има и случаи, при които родителите водят сезонно децата със себе си – обикновено по време на летните ваканции. Значителна част от трудовите мигранти заминават с идеята да се включат в конкретна сезонна заетост. Част от родителите смятат, че извеждането на детето в чужда и непозната среда би имало негативен ефект върху детето.

“Беден ни е живота тук, но е важно да си с децата си. Когато родителите не успяват да намерят работа в чужбина, още повече нараняват децата, защото не могат да им изпращат и средства за живот“. (родител от Бяла Слатина).

Има и случаи, които изискват по-голямо внимание от страна на институциите и по-голяма инвестиция на време и на човешки ресурс. По време на проучването беше регистриран следния казус:

В гр. Пещера жена на 65 г. отглежда своя 10 годишен внук от пеленаче. Майката заминава малко след като той се ражда и от тогава се е връщала 2-3 пъти, пари изпраща много рядко и много малко. Бабата не е сигурна в коя точно държава се намира дъщеря ѝ - знае, че е била във Франция, Германия и Белгия, но в момента не знае къде е. Обажда се много рядко, а малкото ѝ връщания в България са краткотрайни. Бабата и внукът

живеят в мизерни условия - къщата е малка, без течаща вода. Отоплява се на твърдо гориво и най-вече на дърва, когато може да си позволи да купи. Когато не може - ходи да събира съчки или моли съседите за помощ. Понякога остават без ток, т.к. не винаги успява да го плати. Скоро е паднала и мазилката от тавана, но няма да има възможност да го ремонтира в близко бъдеще. Изхранват се с минимално количество храна - ако от магазина ѝ дадат нещо без пари или на вересия. Понякога в пазарен ден бабата ходи на пазара и проси - от продавачите каквото се смият да ѝ дадат, а от пазаруващите - стотинки. Здравословното ѝ състояние не ѝ позволява да работи, образованието ѝ също, а и липсата на възможности за заетост е с огромни размери. Понякога съседи я наемат да им помогне с нещо и така изкарва някой лев. Жената е отдадена изцяло на детето и е посветена на това, да му осигури по-добро бъдеще.

Внукът ѝ е в пети клас в "ромското училище", но тя е решена след седми клас да го запише в най-доброто училище в града. Детето не е отличник, но се справя добре. Няма достатъчно училищни пособия, няма и раница дори и ходи на училище с найлонови торбички. Няма здрави обувки, екип за физическо възпитание и спорт.

Потърсила е съдействие от "социалните" само веднъж преди няколко години. Според нея са ѝ отговорили, че не може тя да получава "детските", не може да получава и "помощите за ученици". Това, което е разбрала от тях е, че могат да го изведат от домакинството и да го настанят при приемно семейство. Т.е. "да го вземат", което тя категорично отказва да допусне. Склонна е да продължава да живее по този начин, но да бъде заедно с детето.

Според нея и според местен активист, целия град, включително кметът и останалите институции познават жената и детето, и знаят какъв е техният случай.

Цяло десетилетие обаче, никой не предприема нищо. Училището не е сигнализирано социалните служби, включително тези за закрила на децата. Социалните служби са реагирани неадекватно, когато жената е потърсила консултация и на практика вместо да бъдат неин съюзник са оставили впечатление на враг. Кметът, (който понякога плаща тока на бабата и детето) като местен управител, може да се самосезира и да потърси начини да помогне на домакинството така, че да живеят по-добре - чрез предоставяне на социално жилище или регистриране на жената в програми за временна заетост, които не изискват висока квалификация. Такива хора имат нужда от приятели, а институциите често не са в тази си роля²⁷.

²⁷ Няколко дни след срещата на авторите на доклада с жената местни активисти са и помогнали с финансови средства, ученически пособия за детето, както и с дрехи и обувки. Член на Местната Активна Група, създадена

„Има случаи, когато децата са оставени при баба и дядо след развод, а майката или бащата, заминават да живеят в чужбина сами, защото „ще им е по-икономично“ и „ще си намерят работа по-лесно“. Това се отразява на детето и след време то го пренася в своето семейство.“ (експерт, ДАЗД)

Трудовите мигранти продължават да инвестират в подобряването на жилищата си в България и се стремят да задоволят потребностите на децата и близките си – основно като им изпращат пари. Почти във всяка къща в малките населени места има човек, който работи в чужбина и издържа останалите членове на семейството. Обикновено непълнолетните и малолетните се оставят за отглеждане при роднини – най-често при баба или леля. Според мнението на участниците във фокус групите в Белоградчик и Ракитово, около 60% от децата са с един или двама родители в чужбина. Има и деца в предучилищна възраст, които са оставени от родителите на грижата на баба и дядо.

„Миграцията ще продължи, защото в другите държави хората си осигуряват по-добър начин на живот, имат по-добро заплащане. Този процес започнал при нас преди 20 години, като хората отиваха основно към Испания, Италия и Гърция, но вече се осмеляват и поемат към другите държави. Тук ще се връщат от време на време, защото са инвестирали в жилището си, имат живи родители. Много от тях също се надяват да се пенсионират там, да получават европейска пенсия, и да прекарват старините си тук. Но има и такива, които се пенсионират в чужбина и си живеят там“. (Жена от Бяла Слатина)

В дългосрочен план ефектите се отразяват и върху хората, които остават да живеят в населените места, където нивата на миграцията са високи..

“За последните няколко години рязко намаля населението. Намаляха и бройките в училище и детска градина. А когато няма хора, намаляват и услугите, а така и достъпа до тях се ограничава” (Директор на училището в село Караманово)

Документ, публикуван през юли 2012 г., показва резултати от проект, озаглавен „Българската диаспора в Западна Европа: трансгранична мобилност, национална идентичност и развитие“. Той разкри, че между 2004 г. и датата на изследването, преводите в България от работници мигранти представляват между една и две трети от финансирането, влизащо в България от

в рамките на “РОМАКТ” пое ангажимент да съдейства на домакинството за уреждане на правния статут на бабата като законен настойник на детето и осигуряването на достъп до социални помощи и услуги, на които те биха имали право.

чужбина²⁸. Всъщност, тези парични преводи от българската диаспора сега надхвърлят нивото на преките чуждестранни инвестиции.

Оценката на икономическата полза от паричните преводи от българи, работещи в чужбина (дългосрочна и краткосрочна, сезонна работа) е значителна: „Българската икономика, особено в период на растеж, е засегната както от дългосрочната трудова миграция, така и от това, което е временно - особено под формата на сезонна заетост и командировани работници, главно в транспортния сектор. В краткосрочен план значителните трансфери на емигранти са от полза за българската икономика и имат положителен ефект върху социалната сфера. В дългосрочен план обаче българската държава има абсолютен интерес да ограничава трудовата емиграция и дори да търси обръщане на тенденцията поради възможността с опита, инвестициите и труда на работниците в страната да постигнат висок и устойчив икономически растеж²⁹“.

В периоди на политическа нестабилност правителствата се фокусират върху краткосрочни планове. Лесно е да се потвърди, че е политически неудобно да се признае липсата на смислена рамка, която да помогне за намаляване на отрицателното въздействие на родителите, които оставят децата си, когато тези родители допринасят значително за потребителските разходи и инвестициите в недвижими имоти. Независимо от това, важно е да се признае, че заможните, професионални родители също допринасят за проблема с *оставените деца*.

„Трябва да има прозрачна система, която да показва къде има нужди и защо имиграцията е правилният инструмент за посрещането им“³⁰.

Описаните по-горе обстоятелства също показват, че съществува опасност това да бъде оформено като проблем на бедните хора, които не могат да се грижат за децата си. Това би могло да се основава на дискриминационна диференциация между заможни семейства и семейства, живеещи в по-несигурни условия.

Местни и национални (не)формални практики

²⁸ „Парични преводи от българската трудова миграция. Възможни икономически ефекти върху многообразието и развитието на българската икономика“, И. Христова -Балканска, 2010 г., Българска академия на науките - Институт за икономически изследвания

²⁹ „Влиянието на трудовата миграция върху българската икономика“, 2018 г., Институт по икономика и международни отношения

³⁰ „COVID-19 и Търсенето на труд и умения в Европа. Ранни доказателства и последици за миграционната политика“, Институт по миграционна политика, 2021 г.

Повечето интервюирани и участници във фокус групите споделят, че голяма част от родителите предпочитат да не извървяват процедурата за *делегиране* на настоянически или попечителски права на близки и роднини, които се грижат децата им в тяхно отсъствие от страната. Много родители възприемат тази процедура като *формален отказ* от децата и *формалното им изоставяне*. Притеснението им е, че това може да причини допълнителна травма на детето, а освен това крие допълнителни рискове дали ще могат да си възстановят родителските права. В същото време, процедурата за настояничество и попечителство формализира и отговорността на възрастните, които се грижат за детето в отсъствието на родителите им, което ги натоварва и със законова отговорност.

Проведените фокус-групи и интервюта разкриват, че на местно ниво децата, оставени от родителите си на грижите на своите баба и дядо или други роднини, не се възприемат като деца в риск от служителите на социалните служби, учителите, представителите на общинската администрация и от местната общност. Като правило се счита, че родителите, които заминават на работа в чужбина, не изоставят децата си без надзор и грижа и не ги поставят в някаква опасност. Социалните работници предприемат стъпки за закрила към дете, чиито родители са го оставили на грижите на друг възрастен поради заминаване в чужбина, едва когато имат подаден сигнал за дете в риск. В тези случаи те прилагат процедура за защита на детето в риск по ЗЗД и правилника за неговото прилагане.

“Оставените деца не се третираат като специфичен феномен. Когато ние получим сигнал за такова дете, ние го третираме като дете в риск и започваме евентуална процедура за извеждане. Нямаме специална процедура за оставени деца при баба и дядо. Действително те имат нужда от обгрижване”. (Социален работник, отдел “Закрила на детето”, Бяла Слатина)

Все пак, макар и по-рядко, има родители, които извървяват процедурата по настояничество или попечителство с роднините си, при които оставят децата си.

Редки са случаите, когато ромски родители упълномощават полагащите грижи за детето им пред нотариус или друга институция (община). Подобна законова процедура липсва, но някои родители я практикуват и този документ е валиден пред някои институции, но не пред всички, когато възрастният трябва да представлява детето. Но, обикновено, родителите се опитват да избягват отдел “Закрила на детето”, защото тогава има опасност детето да се третира като в риск и процедурите не са щадящи и създават стигма.

На преден плана излиза и обстоятелството, че значителна част от родителите не са запознати с процедурата по учредяване на настояничеството и попечителството. Затова често родителите информират класния ръководител, общопрактикуващия лекар и други институции, че за детето ще се грижи друг възрастен. В по-малките населени места подобна

неформална уговорка е приета за норма, като периодично родителите разговарят с учителите на детето. Обикновено оставено дете рядко се извежда в друго семейство, защото в малките населени места общността е малка, хората се познават и имат неформални наблюдения за полаганите грижи за оставено дете.

“Всички знаят, че аз се грижа за детето - и учители, и от социалните. До сега не сме получавали никаква помощ. Само веднъж ни назначиха логопед, защото детето изоставаше, но не бяхме доволни и спряхме детето. Ние сме малък град и се знаем” (Баба, която се грижи за внук си, който е със СОП, от Кнежа)

Други родители тръгват внезапно за чужбина и не информират институциите дори неформално, смятайки че роднините им ще се погрижат най-добре за детето им.

“В бързината човек няма възможност да мисли за нищо. Остава детето на най-доверените хора. Грабва торбата и заминава, защото сега се е отворило място за работа, а утре може да е късно. Обикновено взимат пари от местни лихвари, за да тръгнат и да оставят някой лев на семейството си”. (Учител от Ценово)

Нерядко трудовите мигранти не желаят да съобщават на институциите, че ще отсъстват от живота на детето си, защото работещите в институциите прибегват до рестриктивни мерки и преустановяват социалните подкрепа или плащания.

“Зет ми и дъщеря ми работеха известно време. След това се регистрираха в Бюрото по труда и се подписваха като безработни. Дойде време да им дадат пари за кюмюр (помощи за отопление). Отива зет ми най-човешки казва, че иска да замине за Ирландия за известно време да работи. Информирал ги, за да не се чудят защо не се подписва като безработен. Обаче, след това спряха парите за възлицата. След като се върна, не му дадоха да продължи подписите си и го лишиха с една година от помощи и възможност за работа през Бюрото по труда. Това услуга ли е? Да идеш да му кажеш човешки: оставям жената с двете си деца - да си получат полагащите им се дърва за отопление. Те, обаче, спират му подписите, спират му парите за отопление, та дори и детски надбавки на децата спряха. Това на какво прилича? Помощ ли е?” (жена на 64 години от Долна Студена)

Има и опасения, че детето, за което се грижат най-често баба и дядо, може да бъде изведеното в приемно семейство.

“Ако се обадиш на социалните, ще дойдат ще ти вземат детето и ще го дадат на друго семейство, щото бабата и дядото ще ги изкарат негодни да се грижат за детето. И туй го има.” (мъж на 64 години от Долна Студена)

От друга страна, ако в населеното място е имало случай на извеждане на дете от семейството, то родителите се стремят да уредят законовите формалностите, за да избегнат евентуални негативни последици - както за тях самите, така и за детето.

“Преди известно време в нашето село имаше извеждане на дете от семейство. Затова към днешна дата родителите, които заминават за чужбина, уреждат въпроса с настойничеството. Запознати са с процедурата. Знаят какво ги очаква, ако не го направят. Все пак не искат децата им да се взимат от институциите” (Директор на училището в село Караманово)

Ефекти върху оставените деца и достъпът им до услуги

Обучение в училище и грижа и развитие в ранна детска възраст

Участниците във фокус групите и анкетираните родители и настойници споделят, че оставените деца не изпитват затруднения в училище. Някои от общинските служители също. Според тях няма негативна промяна в повечето аспекти от живота на децата, чиито родители работят в чужбина по отношение на публичния им живот, включително и постиженията в училище.

“Две момчета има при мен, големи са вече - девети и десети клас. Отличници са в училище, няма проблем там. И учителите ги хвалят, не се притеснявам. Не мога да им помагам изобщо за домашни и такива неща, те се оправят сами. Не мога и много да им казвам какво да правят, те са си мъже вече и не ме слушат. В това отношение трябва майка им и баща им да си се разправят с тях. Ние сме по-меки с тях, а и нямам право аз чак толкова, все пак съм баба, не съм майка.” (Баба, грижеща се за двама внуци, чиито родители работят в чужбина, Ракитово).

На друго мнение са образователните медиатори - според тях при голяма част от децата има спад в училищния успех. Тяхното мнение се поддържа и от училищните представители, които имат пряк поглед върху състоянието на децата. Те са и хората, които могат да дадат най-точна информация за броя на децата, чиито родители работят в чужбина.

“45 деца са точно. Училището ни е малко и познавам семействата на всички деца, нищо че са от няколко села. Понякога се налага да разследваме казуси, свързани с конкретни деца, т.к. например отсъстват често от училище, не носят извинителни бележки и ние с образователните медиатори и учителите ходим на място и проверяваме за какво

става въпрос и ги връщаме. Някои деца нямат тетрадки, химикалки... и ние събираме пари и купуваме..." (Директор на училище в общ. Луковит).

Според насоките на МОН за дейността на педагогическите съветници и училищните психолози:

"- Психологът работи на индивидуално ниво с детето или ученика в групата или класа, с учителите, с родителите и с цялата институционална общност, като извършва интервенции с фокус върху психичното здраве на детето или ученика;

- Педагогическият съветник работи повече с групата или класа, управлява процесите на социализация, поддържа взаимовръзките с обкръжението на детето или ученика и изпълнява други дейности с психо-социален и педагогически фокус. "

Много често, обаче, тези специалисти, включително и учителите, не са запознати със случая на всяко дете.

„Педагогическите съветници и училищните психолози имат квалификацията и образованието да преценят или забележат промяната в поведението на детето. Но за целта родителят трябва да информира училищното ръководство, че ще отсъстват от живота на детето, защото институциите няма как да разберат за това обстоятелство. Разбира се, при една добра връзка между детето и учителя, също може да се разбере, че детето е оставено на роднини и е без родителски надзор.“ (Социален педагог, Бяла Слатина)

В някои населени места се споделя за ниска ангажираност на полагащите грижа с образователния процес в училище.

"Понякога хората, които се грижат за децата, не могат да участват в родителски срещи. Трудно се ангажират в обществените съвети. Отсъствието на родителите оказва влияние върху общата ни дейност, насочена към семействата. Много често не отговарят на телефонни обаждания. Някои от малките деца не могат да дойдат навреме, успиват се или няма кой да ги води. Тогава изпращаме образователния медиатор". (Директор на училището в село Караманово)

Социално-емоционално състояние и поведение - комуникационни и поведенчески предизвикателства

Според респонденти, които не участват директно в процеса (експерти от институции, училищни медиатори и директори на училища) няма конкретна или осезаема промяна в социалното или емоционално поведение на оставените деца. Според тях те са много добре

задоволени материално - с по-хубави дрехи, модерни телефони, разполагат с повече джобни пари и т.н.

“Моите наблюдения са, че децата чиито родители са в чужбина живеят добре тук, облечени са хубаво, много добре даже, имат телефони, компютри. Не виждам негативни влияния, честно казано”. (Общински експерт, Белоградчик).

Родителите и настойниците на такива деца не могат да определят дали в дългосрочен план животът без родители за дълъг период от време се отразява по негативен начин на социалното и емоционалното им състояние. Някои от тях споделят, че понякога децата, особено по-малките, страдат от раздялата с родителите си, включително и с физически проявление. За период от няколко дни след раздялата при едно от децата е имало повишаване на телесната температура, но това наистина е единичен случай, поне според събраната информация. При други деца, обаче, се наблюдава отчуждаване от родителите и това е по-често срещано, особено ако по някакъв начин са разочаровани от заминаването на родителите си, или не са подготвили детето за раздялата и то е останало с впечатление, че раздялата е за кратко, а всъщност е за неопределено време. Често се случва децата да нямат желание да общуват с родителите си, когато ги потърсят по телефон или друго средство за комуникация. За това е важно, децата да бъдат подготвени за раздялата с родителите, при необходимост и в консултация с психолог, който да прецени до каква степен това ще повлияе върху психо-социалното поведение на детето и дали е необходимо да се работи с него.

„Заминах на работа в чужбина и оставих дъщеря си в шести клас на родителите си (баба и дядо), които са я отгледали още от малка. Една вечер, докато си говорим с дъщеря ми по телефона, забелязах, че не се чувства добре. Очите ѝ бяха пълни със сълзи, но казваше, че е добре. Беше тъжна. След разговор с брат ми, установих, че дъщеря ми е изпаднала в депресия, въпреки грижите, които полагат за нея баба ѝ и дядо ѝ. След месец и половина в чужбина се върнах. Малко след като се върнах учителят на дъщеря ми ме потърси, за да ми съобщи, че тя е изключително пасивна в час, не пише, не взима участие и стои със слушалки – т.е. това се случваше въпреки добрите грижи на родителите ми, които нямаше как да ѝ окажат емоционална и психологическа подкрепа. Дъщеря ми беше отслабнала с 10 кг. Отне ми известно време да възстановява първоначалното ѝ здравно, емоционално и психично състояние”. (Родител от Бяла Слатина)

Отчуждаване на дете от единия или от двамата родители се забелязва и тогава, когато децата са оставени от ранна възраст при баба и дядо. Докато родителите трайно живеят и работят в чужбина, губят емоционална връзка с детето. Често след навършване на пълнолетие или завършване на училище детето желае да се установи при баба си и дядо си в България, а не

при родителите си извън страната. Не са редки и случаите, когато семействата се изправят и пред развод, когато единият родител дълготрайно е в чужбина.

Националната телефонна линия за децата (НТЛД) е инструмент, където част от децата и възрастните, които полагат грижата за тях, търсят подкрепа, информация и начини за справяне с всекидневни трудности, които срещат. Често отнасят казуси и получават професионална психологическа консултация.

„На тази линия се обаждат много оставени деца. Едно дете, особено в пубертета, търси начини да се идентифицира. То търси одобрение от най-близките. Каквито и да са те, най-близките са родителите. А когато няма разбиране и липсва одобрение от най-близките, то е лесна жертва – може да залитне към някой, който му обещава нещо. Било то и към агитки. Към някой, който го разпознава. Ако едно момиче се чувства много красиво, но баба ѝ каже, че не е – тя ще отиде точно при този, който я намира за красива. В същото време не се знае какви са подбудите на този, който я намира за красива“. (експерт, ДАЗД)

Не липсват и добри примери, при които грижата за оставеното дете е всеобхватна, родителската липса е запълнена с подобаваща грижа и подкрепа, детето расте в разширена семейна среда. Обикновено под семейството социалните работници имат предвид майка и баща, а много често в по-традиционни общности под семейство се има предвид разширеното семейство - баба, дядо, леля, чичо и т.н. В такива общности няма нищо нередно за детето да полагат грижи другите членове на семейството, освен майката и бащата. По формалните показатели за дете в риск то би трябвало да се третира като дете в риск. В същото време, обаче, не са редки случаите, когато това дете получава много добра грижа във всяко отношение, отколкото много деца, които се отглеждат от родителите им.

“Често съм милвала повече племенниците си, за да не усетят липсата на родителите си. Ходила съм редовно на родителски срещи, помагала съм с домашните работи, осигурявала съм хубави дрехи. Аз ги имам тези деца като част от моето семейството. Ние сме едно семейство” (Жена, която е полагала грижи за племенниците си, Кнежа)

Тази общностна практика, характерна за традиционните семейства, се потвърждава и от представители на институциите.

“Хората, които полагат грижа за друго дете, те не го приемат като оставено дете. То все пак има някаква връзка с тях.” (Социален работник, Отдел “Закрила на детето”, Бяла Слатина)

В същото време, на преден план излиза липсата на разнообразни възможности за развитие, образование и забавление на децата в малките населени места, които до известна степен биха могли да компенсират отсъствието на родителите, като ангажират *оставените* деца.

Липсата на възможности за занимания в малките общности може да допринесе за тежкото положение на *оставените* деца. Младежките лидери и спортните треньори могат да предоставят част от наставничеството, което липсва на децата, когато родителите им отсъстват. Освен това, може да има връзка между отсъствието на родителите и интензивността на детската зависимост от социалните медии и онлайн източниците за забавления. *Оставените* деца са изправени пред „двойно изключване“³¹; те са изложени на пристрастяващи устройства и родителско отсъствие. Всъщност, те зависят от своите смартфони, за да поддържат контакт с родителите си, докато устройствата (в случай на по - големи деца) се превръщат в конкуренти сред цялото множество от разсейвания, които се борят за вниманието на детето.

“Децата имат нужда да разтоварват и емоционално, чрез образователни забавления като кино, театър и др. Особено в малките населени места подобни възможности липсват, а те могат да запълнят тази времева празнина, през която децата могат да усетят липсата на родителите си. Имах случай, при който поради емоционално потискане на детето, родителите се върнаха от чужбина два месеца след като заминаха”. (Учител от Долна Студена)

Здравен статус

“Когато едно дете е болно, то иска майката да го прегърне, майката да го успокои, майката да го лекува...”. (Жена от Кнежа)

По време на изследването не бяха съобщени много предизвикателства, свързани със здравето на оставените деца. Но често здравето се преплиташе с другите сфери.

Участниците във фокус групите, които полагаха грижи за дете на роднини, споделиха, че спокойно представляват детето пред лекар, без да са оправомощени за това, като става дума основно за консултации със специалисти или продължаващи лечения, които са започнали със знанието и съгласието на родителите. Не са редки и случаите, обаче, когато лекарите

³¹ Термин, използван от Катрин Щайнер-Адаир в „Голямото изключване: Защита на детството и семейните отношения в дигиталната ера“ (2014 г.)

извършват интервенции единствено със съгласието и знанието на полагащите грижа за детето лица.

„Преди известно време в болницата пристигна момиче на 14 години с баба си. След прегледа се установи, че детето е бременно. Съответно бабата казва „Докторе, трябва да направиш аборт!“. Той отговаря „Аз не мога, къде са родителите?“. „Родителите са в чужбина и не трябва да знаят!“, отговаря бабата. „Ти настойник ли си?“, пита доктора. „Аз ги гледам“, отговаря бабата. „Добре, но как ще направим..., трябва да се подпишат родителите, за да извърши аборт!“, отговаря доктора. След дълго настояване, докторът извършва медикаментозен аборт“ (Медицински работник, Бяла Слатина).

Има случаи, при които детето, за което са полагат грижи от близък роднина, е със специални образователни потребности, което изисква специални грижи, постоянна ангажираност и работа с ресурсен учител. Често възрастните, които полагат грижи за такива деца, не са запознати с нормативните уредби и услугите, които се полагат за деца със СОП, съответно не получават подкрепа или консултация от специалист.

“Общопрактикуващите лекари ми дават списъци на деца, които трябва да се имунизират. Аз посещавам съответните адреси. Когато за детето се грижи баба или дядо, те опосредстват комуникацията с родителите. Аз ги информирам за предстояща имунизация, а те ми обясняват, че родителите ще звънат и ще решат дали да имунизират детето. Понякога няколко пъти посещавам един адрес. Ако няма развитие, аз се опитвам да се свържа с родителите извън страната и информирам възрастните, че аз съм разговаряла с тях. Много е трудно, когато родителите ги няма”. (Здравен медиатор от Бяла Слатина)

“Възможно е по-възрастните баба и дядо да не обръщат внимание на детето при разболяване така, както биха го направили родителите. “То ще мине” казват и има вероятност да настъпят и усложнения”. (Учител от Долна Студена)

Сигурност и защита

Оказва се, че сигурността и защита на живота на оставените деца попада в полезрението на съответните отговорни институции постфактум. Много често ангажирането на малолетни или непълнолетни в криминална дейност се игнорира от местните жители и институции като незначителни действия, въпреки че крият риск както за извършителя като оставено дете, така и за евентуалната жертва, която също може да се окаже оставено дете.

Отсъствието на родителите може да представлява признак на уязвимост в зависимост от способността на тези, които са останали да се грижат за детето (крехка баба, невнимателен по-голям брат или сестра).

През 2020 г. жестоко убийство разтреса село Галиче (община Бяла Слатина). Една сутрин 12-класничката А. Р. била намерена от свой роднина умъртвена и насилена в двора на родната ѝ къща в селото. Ученичката живеела сама в семейната къща. След като родителите ѝ се разделят, момичето остава при баща си, който я отглеждал сам. Родителите ѝ били разделени от десет години. Майка ѝ, въпреки че живеела в селото, не поддържала връзка с дъщеря си. Бащата заедно с брат ѝ заминали за Англия, където трайно са се установили – повече от една година, преди да се случи злощастният акт на убийство. Ученичката навършила пълнолетие през август 2019 г. Докато баща ѝ и брат ѝ били в Англия, А. Р. била наглеждана от чичо си. Тя често оставала да спи в неговата къща. Вечерта на злополучната нощ ученичката решила да спи в семейната си къща, тъй като чичо ѝ събрал компания в дома си. Въпреки опитите ѝ да се свърже с братовчед си за помощ, преди извършителят да нахлуе в дома ѝ, тя не успяла се свърже с никой, а съседите твърдят, че не са чули и видели нищо необичайно.

Задържаният извършител е направил пълни самопризнания. 17-годишният А. О. е бил отгледан от родителите на баща му в село Галиче. Майка му живеела в Чехия и не поддържала контакти с него. По думи на хора от селото А. О. имал тежко детство и ставал свидетел на постоянни семейни скандали между родителите си, докато живеели заедно. Това оказало трайно въздействие върху психиката му. След като семейството му се е разпаднало, той заживял при баба си и дядо си, които живели в бедност и не можели да осигурят нужното за развитието, образованието и здравето на А. О., поради което той поел по лоши пътища от ранна възраст.

А. О. не е бил известен за местния отдел "Закрила на детето". От АСП споделят пред медиите, че досега техни служители не са работили със семейството на извършителя, въпреки че той спира да ходи на училище още в първи клас. Не са постъпвали сигнали за извършителя на деянието в отдел "Закрила на детето", както и за жертвата му А. Р., която също би следвало да попада в полезрението им, тъй като доскоро е била непълнолетна и живеела сама. Семейството на А. О. не е било обект на социално подпомагане. За да се сезират социалните и за двете деца, е трябвало някой да подаде сигнал - например полицаи, кметът на селото, учители или директорът на училището и

др. Въпреки че в селото А. О. е бил известен с дребни престъпления, той по никакъв начин не привлича вниманието на институциите”.³²

Този казус не е единствен и изключение. Идентични казуси има и извън обследваните общини, които са публично известни с жестокостта на престъпленията срещу малолетни и непълнолетни оставени деца, като илюстрират тяхната беззащитност и уязвимост. По същия начин престъпленията, извършени от малолетни и непълнолетни оставени деца илюстрират психологичните девиации, които настъпват при тях, след като са били оставени от родителите си за отглеждане при близки, роднини или други лица.

Според Закона за закрила на детето, лице, на което стане известно, че дете се нуждае от закрила, е длъжно незабавно да уведоми ДСП, ДАЗД или МВР. Същото задължение има и всяко лице, на което това е станало известно във връзка с упражняваната от него професия или дейност, дори и ако то е обвързано с професионална тайна. Сигнализирането на различните институции остава единствената възможност да задейства мултидисциплинарния екип за закрила на детето. Такива сигнали все още не са масова практика, тъй като голяма част от лицата, станали свидетели на нужда от детска закрила, смятат, че това *“не им влиза в работата”*, *“не ги засяга”*, а често се притесняват, че по такъв начин *“ще злепоставят родителите”*, ако детето се намира в риск, което може да повлияе на отношенията им. Има и фрапиращи случаи, при които детето в риск се заснема и се популяризира в социалните мрежи, което нарушава неговите права.

За 2019 г. сред основните източници на сигнали за дете в риск са МВР, училища, майки и НТЛД. Все още сравнително нисък е дялът на сигналите, подадени от съседни, роднини и познати. **Самите деца в риск и други деца също са подавали сигнали, което само по себе си е интересно явление, заслужаващо специално проучване.**

“Новото поколение деца са родени и израснали в демокрация. Често получаваме обаждания от деца, които са напълно осъзнати по отношение на човешките си права и правата си като деца. Те са носители на новото и промяната. Те не са обременени от едно или друго идеологическо време. Няма страх да съобщят за нередности. Това е нова култура.” (експерт, ДАЗД)

³² Информация за казуса е събрана както по време на фокус групата в Бяла Слатина, така и след обстойно проучване в публичното пространство на позициите на съответните институции

Източник: ДАЗД, 2019 (Източници за сигнали за дете в риск)

Ефекти върху възрастните, които се грижат за оставените деца

Преразпределение на социалните роли

Хората, натоварени с грижата за оставеното дете, се налага да поемат изцяло задълженията на родителите. Освен осигуряването на добро физическо състояние и посещение на детска градина или училище, това включва и грижа за цялостното развитие на детето като личност - чувства, емоции, умения за живот, социално поведение, емоционална/социална интелигентност, самодисциплина и т.н. Бабата или лелята се превръщат в майка, а дядото или чичото в баща. Гледането на чуждо дете, според респондентите, е по-задължаващо и по-отговорно от отглеждането на собствено. Налага се да въведат свои правила за отношения с детето и отношения на детето със заобикалящата ги среда, които понякога е вероятно да са различни от правилата на родителите. Това включва и изграждането на авторитет, с който детето трябва да се съобразява - ако до преди заминаването авторитетът е бил у родителите, сега е у други хора и процесът по приемане е комплексен и не винаги успешен. В повечето случаи не се наблюдава проблем с преразпределението на социалните роли, но има и такива. При традиционните ромски семейства не се проблематизира до голяма степен влизането в ролята на родител на друг възрастен от разширеното семейство. Бабата и дядото, както и живеещите в домакинството чичо и леля, съвсем естествено участват в отглеждането и възпитанието на децата. Децата от малки изграждат равностойни

емоционални връзки с всички членове на разширеното семейство и авторитетите за тях не винаги са само родителите.

Интервюираните и участниците във фокус групите съобщават за поведенчески девиации при част от оставените непълнолетни деца, с които не успяват да се справят възрастните, полагащи грижи за тях.

“Добри са децата и разбират какво се случва, знаят техните къде отиват, знаят и че ще се върнат, и по принцип няма проблем. Целия квартал е навън, от всяка къща има поне по един човек в чужбина. Почти винаги заминават и двамата. Има обаче няколко деца в този квартал, а и в другия има няколко дете започват да си правят каквото искат и роднините им не могат да се оправят с тях - стоят вечер до късно навън, събират се с неподходящи хора, вършат глупости... има сега модерни наркотици тука при нас... например гледаш го застанал на центъра напълно нормален и след половин час е тотално неадекватен”. (Експерт от неправителствена организация, Пещера).

Физическото и психическото натоварване оказват негативно влияние върху близките и роднините, които се грижат за племенниците или внуците си. В повечето случаи те не могат и да работят, защото са ангажирани изцяло с грижата за повереното им дете. Така често стават зависими от средствата, които изпращат родителите на детето за отглеждането му.

“Беше ми трудно, като се има предвид, че трябваше да се грижа и за моите деца. Физическото натоварване беше огромно. Трябваше да се пренастроя” (Жена, която е полагала грижи за племенниците си)

Компетенции и несигурност

В годишния доклад по изпълнение на Националната програма за закрила на детето ДАЗД отчита пред Министерски съвет, че е **“повишена информираността на децата, техните родители и полагащите за тях грижи, относно правата, системата за закрила и възможностите за ползване на социални услуги”**. Въпреки че формално липсва лице, различно от родител/настойник/попечител, което полага грижи за дете, ДАЗД извършват подобно консултация през НТЛД, където често се обаждат баба или дядо на детето, за да получат конкретни насоки при възпитанието и комуникацията с детето, тъй като поколенчески различия оказват влияние върху пълноценната грижа, въпреки желанието на възрастните.

“На НТЛД често звънят и ромски родители от чужбина, които търсят съвет как да се справят с децата си, ако бабата и дядото не успяват да ги контролират.” (експерт, ДАЗД)

Обикновено за децата се полагат добри грижи, когато бабата и дядото са в добро здравословно състояние и имат финансова възможност да посрещат основните им нужди – детето да бъде облечено, нахранено и оставено в училище или детска градина. Когато, обаче, възрастните хора нямат възможност да се грижат за децата подобаващо, децата започват да се грижат сами за себе си, а обикновено поемат грижата и за възрастните, на които са поверени. Роднините, които се грижат за оставените деца, до известна степен успяват да задоволят основно физиологичните нужди на децата.

При тийнейджърите по-възрастните баба и дядо се **затрудняват да поставят ясни граници и отговорности**, които да се спазват. Не са редки случаите, когато непълнолетните деца започват да употребяват алкохол, цигари, наркотични вещества и др.

В случаите, когато за дете се грижи по-млад негов близък – леля, чичо, вуйчо и др., грижата е по-всеобхватна, а рискът детето да употребява алкохол или цигари, е много по-малък. Особено, **ако в същото семейство има други деца, които са му връстници.**

“Аз децата на брат ми не ги приемам като деца на брат ми, а като мои деца. Колкото обичам моите деца, толкова обичам и неговите деца. Както се грижа за моите деца, така се грижа и за неговите деца. Затова той е спокоен и ми има пълно доверие, че аз ще се грижа за децата му дори по-добре от самия него” (Жена, която се грижи за племенниците си)

Има случаи, когато по-възрастни лица, полагащи грижа за деца, се обръщат и към институциите за подкрепа, но желаят да запазят анонимност.

„По-голяма част от обаяданията на оставени деца са от малки населени места. Обаядат се и баби, които търсят начини за подход към децата – „Излиза и не се прибира“, „Мирише ми на алкохол“ „Какво да му кажа?“ и т.н. Обаядат се и родители, които са в чужбина, а децата им са тук – разпитват какво да правят – „Изпращаме му пари, добре е, но нещо не се прибира вкъщи?“. След това насочваме сигналите към „Отдел за закрила на детето“ да окажат подкрепа или да се запознаят с казуса“. (експерт, ДАЗД)

Финансови затруднения

Финансовите затруднения са характерни при почти всички настойници, участвали в проучването. В нито един от случаите не се съобщава за специфични мерки, предприети от социалните работници или друга институция, и само при един случай (в гр. Пещера) баба, грижеща се за дете с родители в чужбина, споделя, че с родителите му са успели да направят така, че тя да получава социална помощ за отглеждане на дете вместо родителите му. Не може да обясни какви конкретни стъпки са предприети и как са „успели“, споменава „пълномощно“ няколко пъти.

(Наличието на пълномощно не дава на бабата законно право да получава детските помощи. В случаите, когато новият възрастен, полагащ грижи за детето, по някакъв начин нерегламентирано продължи да получава детските помощи, изплащани преди заминаването на родителите, властите решават дали да си затворят или не очите за тази практика.)

В Ракитово участниците във фокус груповата дискусия споделят, че през първите няколко месеца след заминаването на родителите не получават помощ от никъде - нито институционална, нито от родителите на детето. В същото време нямат възможност и да работят, защото детето изисква постоянна грижа и внимание - водене на училище, прибиране от училище в следобедните часове, домакинска работа за осигуряване на добруването на детето и т.н. Добавят към това и липсата на възможности за заетост в града и близките населени места. Т.е., за да работят трябва да пътуват всеки ден до по-големите градове в областта, с оскъдна транспортна комуникация, която не съвпада по време с ангажиментите им с детето.

“Внучката ми е при мене, отличничка е, в пети клас. Сама я гледам и успявам, не я лишавам от нищо и не я ангажирам да ми помага или нещо да прави, важно е да си гледа училището. Трудно е, майка ѝ понякога праща пари, когато може. Аз няма как да започна работа. 15 години съм работила във Велинград, после и други неща, но няма как сега с детето. Сутрин я водя в 8 на училище, прибирам се да оправя вкъщи, да сготвя, да свърша каквото има и към 3-4 следобед отивам да я прибера. Къде да почна работа като тука и без това няма? И кой работодател ще ме държи така за по няколко часа на ден?” (Баба, отглеждаща дете, чиито родители работят в чужбина).

По-възрастните лица, които полагат грижа за малолетни, споделят, че трудно се справят с покриването на базовите потребности на детето, защото често отглеждат децата с една пенсия. Не са редки и случаите, когато след развод децата още от бебета са оставени на грижата на бабата и дядото, без те да са готови за това и без да получат каквато и да е социална услуга или помощ.

“То е малко дете. Постоянно трябва да има човек до него. Да го облича, да го храни, да го мие. Съпругата ми се грижеше за внучката ми. Тя почина, сега аз се грижа за нея. Не е лесно с една пенсия. А то е дете - гледа другите и иска”. (Дядо, който се грижи за внучката си, Долна Студена)

“Мъжът ми взема лекарства, аз взимам лекарства, детето взема лекарства. Това са все пари. Често прибъгваме до бързи кредити, а после ги погасяваме с пари от родителите

от чужбина. Какво да правя? То си иска детето - бананчета, сладко, храна... като си поел грижите, не може да го оставиш” (Баба, която се грижи за внук си, който е със СОП, Кнежа)

Хората, които полагат грижа за децата, обикновено разчитат на родителите им, за да издържат децата. Много често пазаруват и на вересия в местните магазини.

“Минава месец или два, докато родителите получават първата заплата и започват да изпращат пари. А дотогава нуждите на детето са на лице - особено, когато е ученик. Аз имах възможност да покрия този период без средства от родителите, но много хора нямат и това се отразява на децата” (Жена, която е полагала грижи за племенниците си, Кнежа).

Заклучения и препоръки

Административните изисквания и регулации, свързани с осигуряване на попечителство и настойничество са сложна материя, а повечето родители нямат опит и трудно да се справят сами в лабиринта от изисквания и документи. За да бъде улеснен процесът по осигуряване на достъп до услуги на детето и неговото законно представителство, за всички е добре институциите да проявяват търпение и разбиране, когато биват потърсени с молба за съдействие по този повод. Още по-добре би било, ако разработят и предоставят информационни материали на своите потребители, които на достъпен език обясняват процесите и стъпките, които трябва да бъдат предприети, за да уредят всички въпроси, свързани със своето заминаване и добруването на детето по време на отсъствието им, които родителите трябва да направят. Материалите може да са унифицирани и да се раздават от всички релевантни институции на заинтересованите родители.

Преди да преминат към работа на терен и изготвяне на информационни материали е добре служителите на релевантните институции, както и неправителствени организации, работещи сред общността, да бъдат обучени и информирани така, че да са в състояние да консултират и подпомагат родителите и настойниците по отношение на представителството на детето по време на отсъствието на майката и бащата. За да се случи това е необходимо да бъде разработена обучителна програма, изпълнявана от експерти с опит по темата и с опит в работата с институции и уязвими общности.

Кампания “От врата на врата” е удачен вариант, особено преди периоди, в които е известно, че се наблюдава масово заминаване на работа в чужбина.

По отношение на институциите

Анализът на данните, събрани за това проучване, показва, че няма промени или мерки, прилагани на правителствено равнище, насочени към решаване на проблемите на *оставените* деца. Не се събира информация, липсват финансиране и човешки ресурси, а координацията между институциите е неефективна. Въз основа на това проучване могат да се направят следните препоръки:

- Да се усъвършенства нормативната уредба, по начин, който позволява възможности за финансиране от държавния и общинските бюджети на конкретни подкрепящи дейности и услуги, насочени към оставените деца и полагащите грижа за тях;
- Да се разработи улеснен и бърз механизъм, който през местните отдели за “Закрила на детето” да дава възможност на полагащите грижи за детето възрастни, с нотариално упълномощаване от родителите, да представляват интересите на оставеното дете пред институциите, като алтернативна временна възможност на процедура за настойничество/попечителство, без това да засегне родителските права или да представлява риск за самото дете;
- **Да се създаде интегрирана информационна система**, в която всички участници в Координационния механизъм, (описан по-горе) да подават информация, включително и статистическа, от която да е видно какъв е ангажиментът на всяка институция по всеки отделен случай, като общинската Комисия за детето да има ясно изразени функции и отговорности. В населените места, където има съществен брой оставени деца, редно е общинската Комисията за детето да планира подходящи дейности за подкрепа на децата и хората, които ги отглеждат;
- След като се създаде регистър на оставените деца, спрямо децата, които са в риск, е нужно да се изготви индивидуална оценка и план за действие за закрита на детето. Спрямо децата, които се отглеждат при сносни условия на живот и не са застрашени от гладуване, следва да се проследява: емоционалното им състояние; как се справят в училище; участват ли в училищния живот; поддържат ли редовен диалог с родителите си; каква е комуникацията с хората, които се грижат за тях; имат ли възрастен, на който може да се доверяват и да споделят проблеми и нужди; и др.
- Да се насърчи партньорството и сътрудничеството между общините, лекарите, учителите, неправителствените организации, представителите на различните общности и др. заинтересовани страни в рамките на общинската Комисия за детето;
- Да се изработи **обучителна програма**, насочена към заинтересованите страни на местно ниво, съобразена с тенденциите и актуалните въпроси, касаещи оставените деца и полагащите грижа за тях;
- Да бъдат разкрити интегрирани услуги за деца, чиито родители са в чужбина, и за възрастните, които се грижат за тях, а съществуващите услуги, напр. като училищен

- психолог, образователен медиатор, здравен медиатор и др., да имат проактивна функция спрямо оставените деца и полагащите грижа за тях;
- Системата за закрила на детето да предоставя адекватни нива на легална защита и да подпомогне родителите при трансфера на настойничеството, така че децата да имат достъп до услуги и подкрепа;
 - Когато се прави оценка на нуждите на дете, липсата на родител, включително родител, който работи и живее в чужбина, да бъде част от критериите за уязвимост, а нормативната уредба да бъде променена така, че оставените деца да имат достъп до всички полагащи им се услуги³³;
 - Провеждане на местни информационни кампании сред общността, с които да предоставят информация относно изискванията за работа в чужбина, възможните рискове и начините за тяхното преодоляване, уреждането на статута по представителство и достъп до услуги за детето по време на отсъствието на родителите и други свързани с това въпроси.
 - Осигуряване на нормативна възможност родителят да заявява или декларира пред учител, лекар, полицаи, социален работник, медиатор и др., че за детето му ще полага грижи друго лице за определен период от време, като това да задейства мултидисциплинарния екип, който да подкрепя съответното семейство или лице, без да започне процедура по извеждане на детето, а по-скоро да се повиши родителския капацитет на полагащия грижи, съответно като бъде насочен към социални услуги и помощи;
 - Отглеждането на детето в семейна среда е основен принцип в ЗЗД. В същото време, обаче, той формално ограничава семейството в рамките на двамата родители. **Удачно е да се разработи рамка за семейна среда**, която да се прилага на терен от съответните социални работници, като се отчетат и общностните културни норми. Във все повече глобализиращите се местни общности грижата за дете неформално се поема от други възрастни, които са част от разширеното семейство. Това не винаги означава, че детето е в риск - особено, когато това се случва със знанието на родителите. Годността на лицето да полага грижи за детето периодично трябва да се оценява и да се дават съответните насоки.

По отношение на родителите

Преди да реши да отиде на работа в чужбина, родителят трябва да обмисли обстойно възможността с всички произтичащи от евентуалното заминаване последици - заслужава ли си инвестицията в заминаването, условията на работа, условията на живот; хората, на които

³³ Един от интервюираните социални работници сподели, че ако родителите на детето не са в България, то няма как да бъде подкрепяно със социални помощи за отглеждане на дете.

ще бъде поверено детето - имат ли възможност да се грижат за него качествено и да задоволяват нуждите му по отношение на битови условия, грижа, възпитание, контрол, формиране на навици, представяне в училище и т.н. Трябва да се имат предвид ефектите от раздялата (понякога за много дълъг период) с детето както за родителите, така и за детето.

- Финансова инвестиция

За да замине в чужбина, родителя трябва да има възможност да инвестира финансови средства, които са различни в различните случаи: разходи за път, храна, документи (най-малкото трябва да има валидна лична карта или задграничен паспорт). Понякога, в зависимост от дестинацията, е необходимо да разполага и с разрешително за работа в съответната държава. В някои случаи работодателят поема част или цялата необходима сума за разходите, свързани с пътуване и началния престой до получаването на първата заплата. В други случаи се очаква хората да разполагат със средства, с които да покриват разходите си за живот и работодателя няма отношение към тях. Има и случаи (описани от участниците във фокус-груповата дискусия в Ракитово), в които работодателят финансира началните разходи, но след това ги удържа от заплатите, в резултат на което хората получават първата си "чиста" заплата едва няколко месеца след като са започнали работа. Т.е. през първите месеци работодателят им удържа голяма част от заплатата, под формата изплащане на разходите, които е инвестирал в тяхното наемане. През това време те нямат възможност да изпращат пари на хората, които се грижат за децата им, не могат и да осигурят пълноценно своето добруване и са принудени да живеят в лишения.

След като обмислят тези въпроси и преценят, че си заслужава, могат да преминат към втория етап от вземането на решение.

- Осигуряване на подходящ "настойник"

След като тези въпроси са обмислени, трябва да обмислят и поредица от въпроси, свързани с оставянето на детето. Има ли човек или хора, при които детето може да остане? В състояние ли са тези хора да се грижат пълноценно за детето - да осигурят подходящи битови условия, да се грижат за здравето и доброто емоционално състояние, да помагат с домашните и извънкласните дейности, да го представляват, когато е необходимо и т.н.? В масовия случай това са близки роднини - родители на майката или бащата, братя или сестри на майката или бащата и в много редки случаи на по-далечни роднини. Трябва да се отбележи и фактът, че настойникът е възможно да откаже да поеме грижата за детето. Ролята на заместващ родител е тежка и въпреки, че по време на проучването не беше получена информация за отказ, това все пак е възможна ситуация. Решението трябва да бъде съобразено с личния и професионален живот на човека, на който родителя поверява детето си: настойнически капацитет, битови условия, заетост, икономическо състояние, авторитет, и т.н. Не би било

редно, например, ако бабата се грижи за дядото, който е с увреждане и на инвалидна количка, и изисква непрекъснато внимание и грижа, от нея да се очаква да се грижи пълноценно за дете или няколко деца, (какъвто случай беше наблюдаван в Ракитово).

- Осигуряване на достъп до услуги за детето, докато родителите отсъстват

Българското законодателство и релевантните институции нямат конкретни процедури и стъпки, които родителите трябва да предприемат, за да организират пълноценното развитие и благополучие на детето си в тяхно отсъствие.

Най-добрият вариант за това е да бъдат потърсени услугите на адвокат, който има опит и може да съдейства за уреждането на всички законови тънкости, свързани с представителството на дете в отсъствието на родителите.

Ако това не е възможно по някакви причини - няма адвокат в населеното място, бюджетът за услугите на адвокат са високи за семейството и т.н., тогава родителите, заедно с бъдещия "настоятник" трябва сами да организират необходимите действия и получаването на необходимите документи.

На първо място трябва да бъде поискана и проведена среща със социалните служби - местните подразделения на АСП и ДАЗД. Експертите ще обяснят на родителите и настояника какво е необходимо да се свърши, за да може настояникът да представлява детето пълноценно и пълноправно в тяхно отсъствие.

Такива срещи е необходимо да бъдат проведени също с директора на училището или детската градина на детето, както и с личния лекар. Те ще информират родителите за нужните действия, които да осигурят достъпа на детето до услугите, предоставяни от тях.

- Подготовка на детето за раздяла с родителите, поради работа в чужбина

Според наличните изследвания и публикации, както и според информацията, събрана по време на проучването, категорично може да се заяви, че отсъствието на родителите оказва влияние върху децата. В повечето случаи това не води до негативни последици, но все пак се съобщава за чести отсъствия от училище, а понякога и отпадане. Стига се и до прибягване до наркотици. Има и деца, които проявяват физически симптоми - повишена телесна температура за период от няколко дни след заминаването на родителите, затваряне, социална изолация, конфликтност с връстници и др. Някои от настояниците съобщават и за отчуждаване от родителите - децата не проявяват желание да общуват с тях, въпреки че родителите се обаждат всеки ден, а понякога и по няколко пъти на ден.

За това е необходимо децата да бъдат подготвени от родителите за раздялата по начин, съответстващ на възрастта, социалното и психическото им развитие и да са сигурни, че

тяхната липса няма да навреди на детето. Най-добре би било да потърсят консултация с психолог, дори и да смятат, че това не е необходимо.

В идеалния вариант родителите би трябвало да вземат решение да заминат едва след като са преценили, че могат да си го позволят, след като са се убедили, че избират правилните хора на които поверяват детето си, и след като са уредили всички формалности, свързани с достъпа на детето до услуги, и са сигурни, че отсъствието им няма да навреди психически или физически на детето. Административните процедури отнемат време и е необходимо планирането да започне колкото е възможно по-рано. Почти винаги третата и четвъртата стъпка, описани по-горе, биват пренебрегвани, което рано или късно води до проблеми с достъпа на детето до услуги, а често и до негативни ефекти за психосоматичното му здраве.

Проблемът с оставените деца не се дължи изключително на бедността и/или липсата на възможности за печеливша работа в България. Многобройни доклади за образованието и икономическото развитие разкриват за недостига на хора, които влизат в работната сила с необходимите умения. Това отчасти се дължи на провали в образователната система, но също така е свързано с „изтичането на мозъци“, причинено от факта, че много хора с продаваеми умения напускат страната. Това ни води до факта, че оставени деца могат да бъдат намерени и сред доста заможни семейства, които имат капацитет да инвестират в български недвижими имоти (надграждане на селски имот, закупуване на апартаменти с цел отдаване под наем и т.н.). Всъщност, това може да е една от причините, поради които въпросът за оставените деца се пренебрегва или дори потиска. За някои това е част от много доходоносен начин на живот и помага за поддържане на пазарите. Независимо от това, ако признаем мащаба и измеренията на икономическия императив, изтласкващ работниците мигранти (доходоносни възможности за професионалисти и намаляване на материалната бедност за нарастващ брой семейства), със сигурност трябва да подчертаем необходимостта от последователен, интегриран отговор за осигуряване на благосъстоянието на оставените деца.